

**PJEVAČI I PJEVAČICE U OKVIRU ZADARSKE FILHARMONIJE
– PRILOG ISTRAŽIVANJU ZADARSKE GLAZBENE PROŠLOSTI
U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA¹**

KATICA BURIĆ ČENAN

*Sveučilište u Zadru
Odsjek za etnologiju i antropologiju
Trg kneza Višeslava 9 (Relja)
23000 ZADAR*

UDK / UDC: 78.071.2

78::061.231(497.581.1)

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y26kec3kg9>

Izvorni znanstveni rad / Research Paper

Primljeno / Received: 8. 6. 2018.

Prihvaćeno / Accepted: 13. 10. 2018.

Nacrtak

Razdoblje druge polovine 19. stoljeća u Zadru, po broju glazbenika, ali i po dinamici sveukupnih glazbenih zbivanja, moglo bi se nazvati 'zlatnim' razdobljem zadarske glazbene prošlosti. U okviru čak dvaju opernih kazališta (Nobile Teatro, Teatro Nuovo), brojnih glazbenih društava, te katedrale i drugih zadarskih crkava, odvijao se vrlo buran i raznovrstan glazbeni život. Glazbenici – domaći i strani, profesionalci i amateri, bez obzira na političke, ekonomske i druge društvene konotacije, svakodnevno su surađivali i kreirali kulturnu atmosferu dostojnu velikih europskih središta. Ovaj rad, dakle, ima za cilj predstaviti jedan isječak iz bogate zadarske prošlosti, koja je do 1880-ih godina u

umjetničkim krugovima još uvijek bila neopterećena političkim ideologijama. Rad progovara o zadarskim glazbenicima i to prvenstveno pjevačicama i pjevačima unutar prvoga i najvećega glazbenog društva – Zadarske filharmonije. Osim na historiografskoj literaturi, istraživanje se temeljilo i na raznovrsnim arhivskim dokumentima poput opernih i koncertnih plakata i programa, brojne periodike, fotografija, sitnog tiska (ugovora, statuta, izvješća, koncertnih i drugih ulaznica...) i sl. Svrha je rada, u skladu s postmodernističkim stremljenjima, progovoriti i o «malim» umjetnicima, odnosno svima onima koji su pridonijeli stvaranju ukupnoga glazbenoga života jedne zajednice.²

¹ Ishodište za ovaj članak bilo je poglavlje o zadarskim glazbenim društvima u doktorskoj disertaciji pod naslovom *Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvoga svjetskog rata*. Disertaciju sam obranila u studenome 2016, pod mentorstvom prof. dr. sc. Tajane Aparac-Jelušić, uz komentorstvo prof. dr. sc. Ennija Stipčevića, na doktorskom studiju Društvo znanja i prijenos informacija Sveučilišta u Zadru. Ovaj članak nastao je u okviru znanstvenoga projekta GIDAL IP-2016-06-2061, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

² Rad donosi sve do sada poznate informacije o pjevačima i pjevačicama unutar zadarskoga Filharmonijskoga društva. U nastojanju da se progovori o svima njima (malobrojnim profesionalcima, mnogobrojnim glazbenim amaterima te pripravnici), rad se strukturira na način da opseg teksta

Ključne riječi: Zadarsko filharmonijsko društvo, pjevači i pjevačice, diletanti, pripravnici, Antonio Pini-Corsi

Key words: Zadar Philharmonic Society, male and female singers, dilettantes, interns, Antonio Pini-Corsi

Uvod

Zadar je u drugoj polovini 19. stoljeća (do Prvoga svjetskog rata), bio grad kulture i zabave. Iako u europskim razmjerima mali provincijski gradić, Zadar je bio glavni grad Dalmacije i kao takav privlačio je mnoge strance koji su se kraće ili dulje vrijeme, turistički ili poslovno, zadržavali u njemu. Upravo je zato u njemu društveni život bio aktivan, raznovrstan i uglavnom, na tragu europskih trendova. Talijanska kultura, kojom je grad odisao, ogledala se na svakom koraku, u modi, jeziku i umjetnosti. Baš kao i stoljeća ranije, mladi su odlazili na školovanje u talijanske gradove (Padovu, Milano) te povratkom u rodni grad donosili informacije, trendove i sve ono što je zanimalo modernog, obrazovanog i mladog čovjeka.³ Osim u manjoj mjeri iz historiografske literature i iz nekoliko muzikoloških članaka,⁴ o zadarskim glazbenicima saznajemo uglavnom iz periodike,⁵ ali i bogatoga arhivskoga gradiva koje se nalazi u Državnom arhivu u Zadru (HR-DAZD): koncertnih plakata i programa,⁶ godišnjih izvještaja društava,⁷ fotografija,⁸ muzikalija,⁹ obiteljskih fondova,¹⁰ te Sabalicheve monografije o kazalištu Nobile

slijedi sadržajne cjeline. Također, zbog fokusa na vokalne glazbenike, rad se ne bavi repertoarom Filharmonije, niti nudi komparativnu analizu ovoga s drugim glazbenim društvima (unutar grada Zadra i izvan njega).

³ O gospodarskim, ekonomskim i demografskim prilikama više u: Vera GRAOVAC: Populacijski razvoj Zadra, *Geoadria*, 9 (2004) 1, 62.

⁴ Jerko BEZIĆ: Nosioci zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 8 (1961) 295-308; Zdravko BLAŽE-KOVIĆ: Izvještaj o sređivanju zbirke muzikalija katedrale sv. Stošije u Zadru, *Arti musices*, 15 (1984) 2, 171-188; Ennio STIPČEVIĆ: Glazbeni život Zadra od 1860. do 1818., *Zadarska revija*, XXXIV (1985) 1, 78-87; Ennio STIPČEVIĆ: Izvještaj o sređivanju i katalogiziranju muzikalija Historijskog arhiva u Zadru, *Arti musices*, 17 (1986) 1, 101-135; Ana VIDIĆ: *Glazbeni život Zadra 1860. do 1918.* Diplomski rad. Zagreb: Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu, 2006.

⁵ *Narodni list, Osservatore Dalmato, Glasnik dalmatinski, La Voce Dalmatica* i dr.

⁶ Koncertni plakati i programi Zadarske filharmonije čuvaju se u zbirci HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / *Stampata*, 1488–2005, 100 kutija.

⁷ U Zadru je u drugoj polovini 19. stoljeća postojalo preko 100 različitih društava (kulturna, sportska, pravna, poljoprivredna itd.). Zbirka društava nalazi se u Državnom arhivu u Zadru pod signaturom HR-DAZD-543, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Društva u Dalmaciji, 1833–1918, 2 knjige, 8 kutija.

⁸ Većina fotografija zadarskih glazbenika nalazi se u okviru monografije o zadarskom *Plemićkom kazalištu* (Nobile Teatro), autora G. Sabalicha. Vidi Giuseppe SABALICH: *Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara (1781-1881)*, Rijeka – Zadar, 1904-1922. Međutim, u Državnom arhivu postoji i vrijedna zbirka fotografija (HR-DAZD-385, Zbirka fotografija).

⁹ HR-DAZD-379, Muzikalije, 19-20. st., 79 kutija.

¹⁰ U mnogim obiteljskim fondovima koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Zadru, čuvaju se arhivski dokumenti koji imaju veze s glazbenim životom Zadra (plakati, ugovori, korespondencije, ulaznice, članarine itd.).

Teatro.¹¹ Naravno, ti podatci ne daju potpunu sliku o zadarskim glazbenicima, jer se u svima uglavnom spominju samo oni koji su se izdvajali glazbenom vještinom, dakle solisti. Uz njihova imena, glazbena kritika u mnogim zadarskim novinama gotovo redovito spominje »i mnoge druge pjevače i instrumentaliste«, kako diletante, tako i glazbene pripravnike. Okupljeni u različitim glazbenim i kulturnim društvima, djelovali su organizirano pod ravnanjem dirigenata, te pod vodstvom uprave koja se brinula o nabavi instrumenata i nota, organizaciji prikladnih prostorija i koncerata, obrazovanju mladih glazbenika itd. Najveći broj glazbenika (pjevača i instrumentalista) bio je učlanjen u Filharmonijsko društvo, najstarije i najveće zadarsko glazbeno društvo. Ne može se sa sigurnošću reći koliki je broj glazbenika u razdoblju od osnutka društva (1858) do Prvoga svjetskog rata (1914) prošao kroz to Društvo, ali se može pretpostaviti da se radi o nekoliko stotina glazbenika. Naime, samo u prvoj godini djelovanja Društvo je brojalo preko tri stotine članova! Pretpostavlja se da su zbor i orkestar Filharmonije u svakom razdoblju brojili po, najmanje, tridesetak pjevača, odnosno instrumentalista. Ponekad se taj broj penjao i do pedeset glazbenika! Većina glazbenika bili su glazbeni amateri, tzv. *dilettanti*¹² koji su svoju glazbenu naobrazbu stekli uglavnom u sklopu Filharmonije. Međutim, bilo je i glazbenih profesionalaca, poput Antonija Ravasija, Nikole Strmića, kasnije Antonija Pini-Corsija, te Petra Strmića, koji su glazbeno obrazovanje stekli na inozemnim glazbenim konzervatorijima. Nekolicina glazbenika poput Ravasija, Strmića i Dionisija djelovala je u sklopu Filharmonije gotovo cijeli svoj radni vijek – Ravasio pedeset, a Strmić i Dionisi gotovo četrdeset godina. I mnogi drugi glazbenici, ponajprije diletanti, djelovali su dvadesetak godina. Osim glazbenika Filharmonijskoga društva, koji su bili najangažiranija glazbena snaga u Zadru, djelovala je i vojna glazba (*Banda del Reggimento*) različitih pukovnija,¹³ ali i tzv. Gradska glazba (*Banda cittadina*), kasnije Općinska glazba (*Banda musicale del comune*). Osamdesetih godina 19. stoljeća osnivaju se i druga društva koja su njegovala glazbu, npr. Hrvatski Sokol¹⁴ koji je imao zbor i orkestar,

¹¹ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*. Vidi i: Ennio STIPČEVIĆ: Giuseppe Sabalich i njegova »Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara (1781-1881)«, u: Branko Hećimović (ur.): *Krležini dani u Osijeku 2003, Hrvatska dramska književnost i kazalište u svjetlu estetskih i povijesnih mjerila*, Zagreb – Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 2004, 194-198.

¹² Diletanti su prema statutu Filharmonijskoga društva glazbenici »koji sami izvode glazbu i dalje ju namjeravaju izvoditi«. Obvezni su Društvu plaćati mjesečnu članarinu, a zauzvrat im je dozvoljen pristup društvenim prostorijama u svako doba te besplatna uporaba instrumenata i nota koji pripadaju Društvu. Za neke diletante direkcija Društva može donijeti odluku o obustavi plaćanja članarine. Vidi Statute Filharmonijskog društva, HR-DAZD-543, kutija 3.

¹³ Vojna glazba nadvojvode Alberta, Vojni orkestar 32. pukovnije, *Banda militare* pod ravnanjem maestra Tyrnera, vojna glazba pukovnije baruna Dormuša, vojna glazba pukovnije Thun-Hohenstein itd.

¹⁴ Hrvatski Sokol, odnosno Hrvatsko gimnastičarsko društvo Sokol osnovano je u Zadru 1885. godine. Međutim, počeci Sokola sežu četiri godine ranije, 1881, kada je osnovano tzv. Gimnastičko i mačevalačko društvo (*Società di ginnastica e scherma*) koje je okupljalo svu zadarsku omladinu, a svoju je popularnost zaslužilo jer se držalo daleko od stranačke problematike. Ipak, Društvo je trajalo

a iz kojeg se 1908. razvilo pjevačko društvo Petar Zoranić. Zatim, Gradsko društvo za koralno pjevanje, Zadarski zbarski savez, Društvo za populariziranje glazbe 'Libera' te srpska pjevačka i tamburaška društva 'Branko' i 'Srbadija'.¹⁵

Zadarsko filharmonijsko društvo

Najstarije glazbeno društvo u Zadru osnovano je 1858. godine pod nazivom *Società Filarmonica*.¹⁶ Baš kao i mnoga filharmonijska društva u drugoj polovini 19. stoljeća na hrvatskome tlu (Split, Pula, Pazin i dr.),¹⁷ ali i na mnogim područjima Austro-Ugarske monarhije (Ljubljana, Poznan i dr.), i zadarska će Filharmonija biti glavnim čimbenikom razvoja glazbenoga života u ovome gradu. S upravom koju su činili zadarski intelektualci upoznati s europskim kulturnoumjetničkim stremljenjima, Filharmonija je u izuzetno kratkom roku od samo nekoliko mjeseci angažirala profesionalne glazbenike, iskusne dugogodišnje glazbene amatere, upisala na desetke glazbenih pripravnika, osnovala glazbenu školu te oformila orkestar i zbor. Prema Statutu, Društvo nije bilo samo koncertantno tijelo nego je radilo na »svestranom širenju glazbene umjetnosti...«. U njihovim ciljevima navodi se da će »omogućiti ljubiteljima glazbe redovite glazbene priredbe...«, te da će se »... okupljati periodično i ovisno o prigodama...«, a kako bi ljubitelji glazbe mogli prisu-

samo do 1885. jer se dogodio svojevrsni politički incident koji će uzrokovati istupanje brojnih Hrvata iz Društva. Primarna djelatnost Sokola bila je promicanje i razvoj različitih sportskih aktivnosti, ali i razni vidovi kulturnoprosvjetne djelatnosti, npr. tečajevi za bolje upoznavanje hrvatskoga jezika te razni vidovi njegovanja vokalne i instrumentalne glazbe.

¹⁵ U Zadru je u drugoj polovini 19. i prvih godina 20. stoljeća postojalo preko 100 društava. Prema popisu i dokumentaciji Državnoga arhiva u Zadru, većina društava osnovana je krajem 19. stoljeća, a najranija su bila upravo ona kulturna poput Klub mjesta za kulturno uzdizanje plemstva 'Casino' iz 1833, Filharmonijskog društva iz 1857. i Društva 'Teatro Verdi' iz 1866. godine. Gotovo da nije bilo područja (znanost, gospodarstvo, ekonomija, medicina, sport, poljoprivreda itd.) koje nije imalo vlastitoga društva, a iznenađuje i velik broj humanitarnih društava. Zbirka društava nalazi se pod signaturom: HR-DAZD-543, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Društva u Dalmaciji, 1833-1918, 2 knj., 8 kutija. Vidi i: Vjekoslav MAŠTROVIĆ: Hrvatska društva u Zadru (1848-1920), u: Jakša Ravlić (ur.): *Zbornik Zadar*, knj. II., Matica Hrvatska, Zadar 1964.

¹⁶ Dokumentacija Filharmonijskoga društva nalazi se u zadarskom Državnom arhivu, kut. 3, 543; stara sign.: Miscellan. XCIV/ Pozic. br. 7. Također, u knjižnici Državnoga arhiva u Zadru nalaze se tiskani godišnji izvještaji Filharmonije za godišta od 1859. do 1863. Vidi: HR-DAZD-Miscellanea XCV *Relazione della Direzione della Società Filarmonica di Zara...* 1859, 1860, 1861, 1862, 1863. Osim toga, postoje i rukopisni izvještaji (2 knjige) različitih autora s prijepisima glazbenih kritika, koncertnih plakata i najava pojedinih koncertnih događanja. Vidi *Società Filarmonica: Straordinari: 1859., 1894.*, 2 sveska. HR-DAZD-479, Zbirka rukopisa, 72/1-2.

¹⁷ U Rijeci se Società filarmonico-drammatica osniva 1873. Vidi Lovorka RUCK: Glazbeni život u Rijeci, *Arti musices*, 35 (2004) 2, 179-205. Vidi i: Ivana-Paula GORTAN-CARLIN: Glazbenici u Puli na prijelazu 19. i 20. stoljeća, *Arti musices*, 32 (2001) 1, 77-88. U Splitu se Società Filarmonica di Spalato utemeljuje krajem 19. stoljeća (u prosincu 1881.). Učitelj pjevanja, klavira i gudačkih instrumenata bio je laureat napuljskog i milanskog konzervatorija Salvatore A. Strino. Vidi: Mirjana ŠKUNCA: *Glazbeni život Splita od 1860. do 1918.*, Književni krug, Split 1991, 471. Prema: *Il Dalmata*, Zadar, XII, 21. 1. 1887.

No. 8
A. III

10/48 A

Vierstimmige
VOCAL-CHÖRE
der löblichen
Filarmonischen Gesellschaft
in
ZARA
freundlichst gewidmet
von
FRANZ von SUPPÉ
Kapellmeister.

CORI A QUATTRO VOCI
dedicati
alla Spettabile Società filarmonica
di
ZARA
in segno d'amicizia
dal Maestro
FRANCESCO de SUPPÉ

Nº 1. Sehnsucht. (Desio.) *Tenor-Solo mit Brunnstimmen. Pr.*

2. Ich liebe dich so sehr! (Mi son inamora.)

3. Der Schiffer. (Il Battellier)

4. Herr Pierin u. Margarethe. (Sign Pierin e Margarita.)

5. Ruhe sanft. (Pace a té.) *mit Begl. v. 3 Pos. ad libit.*

6. Wiederschn. (Rivivrem.)

Eigenthum des Verlegers - Eingetragen in das Vereins-Archiv.

WIEN
bei F. GLÖGGL, Kunst- u. Musikalienhandlung
Herzogasse 77/251.
1148. 49. 50. 51. 52. 53.
Léipzig F. W. Böhme.
Druck von v. S. Wagner, Wien.

No. 106.

Slika 1. F. von Suppé: *Cori a quattro voci*; tiskane partiture posvećene Filharmoniji¹⁸¹⁸ HR-DAZD-379, Zbirka muzikalija, kutija 64, III/48 A, B.

stvovati izvedbama dobrih i odabranih glazbenih komada, kako vokalnih, tako i instrumentalnih.¹⁹ Filharmonija je imala i moćne podupiratelje poput obitelji Luxardo, tiskare Elene Demarchi-Rougier, tadašnjeg zadarskog nadbiskupa Josipa Godeassija te već renomiranog skladatelja Franza von Suppéa koji je redovito slao vlastite partiture. Naime, Suppé je već prve godine djelovanja iz Beča poslao sedam zbornih partitura posvećenih upravo Filharmonijskom društvu!

Zahvaljujući ujedno i pomoći ostalih zadarskih uglednika (G. Lantana,²⁰ B. dr. Cosimo, L. C. dr. Pavissich, P. Abelich, E. Petriccioli, Antonia Cigala²¹ i dr.), ali i dobrom poslovanju, Društvo je već u prvoj godini uložilo sredstva u opremanje svojih prostorija, nabavu instrumenata te muzikalija.

Već krajem 1862, Filharmoniju hvale u svim lokalnim novinama kao najbolje organizirano društvo u gradu.²² U početku su društvene prostorije bile u kazalištu Nobile Teatro, ali osnivanjem novoga kazališta Teatro Nuovo 1865. Društvo se preselilo u tamošnje prostorije.²³

Osim redovitih priredbi tijekom godine koje su popunjavale glazbeni život grada u stankama između opernih sezona, Društvo je sudjelovalo i u uveličavanju osobitih gradskih događanja poput obilježavanja pojedinih blagdana i obljetnica,²⁴ ispraćaja stare i dočeka nove godine, povremenih dobrotvornih priredbi, sudjelovanja na crkvenim službama te suradnje s mnogim gostujućim umjetnicima, ali i ostalim gradskim glazbenicima. Priredbe popraćene najavama ili izvještajima u tadašnjem zadarskom tisku uvjerljiv su pokazatelj načina na koji je društvo djelovalo.

Iako je Filharmonijsko društvo bilo ponajprije talijanske orijentacije, čemu svjedoči isključiva uporaba talijanskoga jezika, ono se u svojim statutima ne opredjeljuje isključivo za talijansku glazbenu umjetnost. Većina njegova repertoara bila je talijanske provenijencije što je bilo tek odraz ne samo dugogodišnje geografske orijentiranosti nego i ukusa toga vremena, odnosno popularnosti talijanske glazbe (prvenstveno operne i operetne) u cijeloj Europi. U tom smislu i Društvo je podilazilo publici i ukusu toga vremena, ali postoje sačuvani dokumenti kao i najave u periodici koji svjedoče o drugačijem repertoaru, pa i onom hrvatske provenijencije.²⁵

¹⁹ Iz Statuta Filharmonijskoga društva. Vidi HR-DAZD-543, kut. 3.

²⁰ **Josip Lantana** posebno je zaslužan za napredak Filharmonijskoga društva. U godišnjem izvještaju iz 1863. spominje se da je Lantana društvu poklonio 18 kompletnih Rossinijevih opera! Većina uglednih Zadrana poklanjala je vokalne i instrumentalne partiture. Vidi HR-DAZD-Miscellan. XCV. *Relazione della Direzione della Società Filarmonica di Zara...* 1859.

²¹ Udovica skladatelja Giovannija Cigale (prva polovina 19. stoljeća).

²² *Il Nazionale*, I/14, 16. 4. 1862.

²³ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 318.

²⁴ Npr. proslava rođendana cara Franje Josipa I. na dan 18. kolovoza.

²⁵ Na repertoaru Filharmonije najzastupljenija su bila djela talijanskih autora i to ulomci poznatih opera Verdija, Donizettija i Rossinija. Međutim, jačanjem instrumentalnih snaga repertoar se širio i djelima Meyerbeera, Webera i Wagnera te Gounoda i Masseneta. Krajem 19. stoljeća Zadrani su imali prilike čuti i ulomke modernijih europskih opernih skladatelja poput Bizeta, Puccinija i Mascagnija. Jačanjem filharmonijske glazbene škole došlo je i do popularizacije instrumentalne glazbe. Tako su se

Društvo se, dakle, od osnutka pa sve do kraja 1880-ih, nije uplitalo u politička strujanja nego je bilo promicatelj kulturne raznolikosti i uvažavanja.²⁶

Godine 1915, kada je Italija ušla u rat, vlast u Zadru raspustila je sva talijanaška društva pa je Filharmonija obustavila svoje djelovanje.²⁷ Društvo se ponovno aktiviralo tek 1918. po završetku rata, kada je povod svečanoj priredbi bila uspostava talijanske vlasti. Tom prigodom izvođena su djela zadarskih talijanaša: Ernesta Pericha, ujedno i voditelja zbora, te Giovannija Salghetti-Driollija.

Pjevači i pjevačice unutar Zadarskoga filharmonijskoga društva

Filharmonijsko je društvo, dakle, od samih početaka zamišljeno kao glavni pokretač glazbenih zbivanja u gradu. Kako je navedeno u njegovu Statutu, ono nije bilo samo koncertantno tijelo nego je trebalo raditi na »svestranom širenju glazbene umjetnosti«. Taj ambiciozni zadatak s vremenom će i ostvariti, a u tomu će mu pomoći jasna strategija i predanost cilju. Prvi i najznačajniji korak u provođenju te ideje bilo je dovođenje talentiranih profesionalaca i iskusnih glazbenih amatera koji će predanim radom kroz desetljeća 'odgojiti' čitav niz glazbenika. Velika pažnja posvećivala se i mladim glazbenicima. Za njih se organizirala redovita nastava, nabavljali (posuđivali) su se instrumenti te ih se uključivalo ne samo u produkciju Filharmonije nego i u glazbeni program u sklopu katedrale sv. Stošije te drugih institucija. Mnogi od tih mladih pripravnika ubrzo će steći status diletanata te time postati ravnopravnim članovima Društva.

Većina pjevača i pjevačica unutar filharmonijskoga zbora zauvijek će ostati anonimna. Naime, lokalna periodika koja je redovito izvještavala o programu Društva, spominje isključivo one koji su se istaknuli solističkim dionicama na pojednim koncertima. Upravo zahvaljujući tim napisima, ali i onima koji prate rad kazališnoga zbora (u Nobile Teatro),²⁸ danas znamo za nekoliko vrlo vrijednih pje-

na programu Filharmonije mogla čuti djela Beethovena, Mendelssohna, Griega, Masseneta, Rubinsteina, ali i tipičnih romantičara poput Chopina, Schumannna, Schuberta, Brahmsa i Liszta. Od domaćih autora izvodila su se uglavnom djela Zadrana Nikole Strmića i Giovannija Salghetti-Driollija, ali i Franza von Suppéa. Prvih godina postojanja članovi Filharmonije izvodili su i djela tada suvremenih hrvatskih autora Lisinskog, Livadića, Lžičara. Vidi rukopisnu kronologiju događaja Filharmonijskoga društva od 1859. do 1894. godine. *Società Filarmonica: Straordinari: 1859., 1894., 2 sveska.* HR-DAZD-479, Zbirka rukopisa, 72/1-2. Vidi i tiskani izvještaj o radu Filharmonijskoga društva od 1859. do 1863. godine. *Relazione...* HR-DAZD-Miscellanea, XCV. Kompletanu rekonstrukciju repertoara Filharmonijskoga društva u razdoblju od 1856. do 1914. godine autorica ovoga članka napravila je u okviru doktorske disertacije.

²⁶ O zadarskim ideologijama vidi u: Ante BRALIĆ: Zadarski fin-de siècle – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, 39 (2007) 3, 515-849.

²⁷ Julije GRABOVAC: Zadar u vrijeme druge austrijske uprave, u: Jakša Ravlić (ur.): *Zbornik Zadar*, knj. II, Matica hrvatska, Zagreb 1964, 246.

²⁸ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*.

vačkih imena. Dugogodišnji zadarski pjevači uživali su veliki ugled, a djelovanjem unutar Filharmonije – najuglednijeg glazbenog društva u gradu – zasigurno su utjecali na razvoj kulturnoumjetničke svijesti.

Pripravnici (Allievi)

Većina zadarskih glazbenika bili su glazbeni amateri, a tek mali broj njih profesionalci. Međutim, dijelom glazbenih sastava bili su i mladi pripravnici (*allievi*) o kojima se uprava Društva također brinula. Oni nisu imali status članova Društva, međutim, svojim zalaganjem i angažmanom to su mogli postati. Redovito su sudjelovali na koncertima Filharmonije, a lokalna ih kritika uglavnom spominje samo uz titulu 'pripravnici Filharmonije' (*Allievi della Società*).²⁹ Naime, od samih početaka uprava Filharmonije organizirala je glazbenu poduku. Poduku iz violine povjerila je iskusnom talijanskom glazbenom amateru Alessandru Dionisiju³⁰ koji je na tom mjestu ostao sljedećih dvadeset godina. Držao je nastavu violine dva sata tjedno, a kroz njegovu poduku prošao je čitav niz zadarskih violinista, uključujući Giovannija Bersu te Giuseppea Zinka.³¹

Osim iz violine, glazbenu poduku moglo se dobiti iz klavira te solo pjevanja i to kod mladog talijanskog glazbenika Antonija Ravasija.³² Ravasio se, najvjerojatnije na nagovor studentskog kolege Nikole Strmića, doselio u Zadar preuzevši gotovo sve vodeće glazbene funkcije u Zadru u okviru Filharmonije, kazališta i katedrale. Poduku iz pjevanja (u sklopu Filharmonije) držao je četiri sata tjedno za djevojke i četiri sata za mladiće.³³ Među brojnim pripravnici, najviše ih je upisivalo upravo solo pjevanje, a među njima gotovo su uvijek bile brojnije djevojke. Mnogi pripravnici ipak nisu uspijevali završiti upisanu godinu, ali svejedno ih je bilo dovoljno da sudjeluju u zboru Društva zajedno s diletantima.

²⁹ Vidi npr. oglas (i program) koncerta Filharmonije iz 1859. godine. HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina, kutija 30.

³⁰ **Alessandro Dionisi** (Verona, 1821. – Zadar, 1896) talijanski je glazbenik koji je kao mladi dvadesetogodišnjak stigao iz Italije u Zadar. Godine 1843, odmah po dolasku u Zadar Dionisi je razvio široku glazbenu djelatnost. Iako nije bio profesionalni glazbenik već tzv. *dilletante*, bio je prvi violinist i koncert majstor u kazalištu Nobile Teatro. Od osnutka zadarske Filharmonije Dionisi je bio violinist u orkestru, povremeni dirigent te vrijedni učitelj violine. Također, bio je član uvaženog gradskog gudačkog kvarteta kojeg su činili: N. Strmić – violina, A. Dionisi – violina, G. Eberle – viola i G. Höberth – violoncello. J. BEZIĆ: *Nosioci...*, 307; Vidi i: *Smotra dalmatinska*, 12. 12. 1896., br. 100, god. IX., str. 2. Nekrolog.

³¹ Među ostalim uspješnijim Dionisijevim učenicima bili su i glazbenici: Antonio Spada, Vladimir Bogdanovich, dott. De Hoberth, Antonio Lazzarini i Ester Maddalena.

³² **Antonio Ravasio** (Bergamo, 1835. – Zadar, 1912) bio je ugledni dirigent, pijanist, *maestro di cappella* u katedrali, zborovoda, skladatelj, glazbeni pedagog i organizator glazbenoga života u Zadru. Punih pedeset godina Ravasio je djelovao u Zadru posvetivši se u potpunosti razvoju glazbenoga života. Iako Talijan, nije prisustvovao nacionalnim razmircama niti se igdje u periodici spominje osim u kontekstu glazbenih događanja.

³³ HR-DAZD-797, *Relazione...* 1859, 19.

Sl. 2. Alessandro Dionisi³⁴

U izvještajima Društva za prvih pet godina djelovanja daje se prikaz koliko je pripravnika (pjevača i instrumentalista) upisalo, a koliko završilo godišnju poduku.

TABLICA 1. Pripravnici Filharmonije u razdoblju od 1859. do 1863.³⁵

GODINA	1859.		1860.		1861.		1862 .		1863.	
	upisali	završili	upisali	završili	upisali	završili	upisali	završili	upisali	završili
pjevačice	20	14	23	18	23	18	29	21	35	27
pjevači	29	9	26	9	26	19	44	23	28	20
klaviristice	11	2	5	5	5	5	20	12	23	19
klaviristi	22	11	15	10	15	10	20	12	17	6
violinistice	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2
violinisti	12	8	18	11	18	11	13	10	15	12
UKUPNO	96	46	89	65	89	65	128	79	120	86

³⁴ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 307. Dionisi se oženio Zadrankom iz obitelji Giurinovich, s kojom je imao dvije kćerke.

³⁵ *Ibid.* Nažalost, tiskana izvješća (*Relazione...*) postoje (ili su sačuvana), samo za prvih pet godina.

Među pripravniciima koji su se tih prvih godina istaknuli navode se: Paolina Nicolich, Girolamo Luxardo, Roberto de Zanchi, Olimpia Pavan, Teresa Meneghetti, Giuseppe i Guglielmo Zink. Neki od njih kasnije će postati diletanti, a npr. Olimpia Pavan³⁶ i Giuseppe Zink³⁷ ostvarit će zavidne karijere. O pripravniciima sljedećih desetljeća nedostaju podatci. Naime, nisu sačuvana redovita tiskana izvješća o djelovanju Društva, a periodika uglavnom ne spominje imena pripravnika. Do 1914, spominju se tek: pjevačice G. Fisser (1871), G. Latzberger (1871), sopranistica Orsolina Toth (1875) i sopranistica I. Rovaro Brizzi (1900) te pjevači Antonio Pini (1875) i bariton Simonelli (1881).

Diletanti – glazbeni amateri

Diletanti su, dakle, bili glavna izvedbena snaga Društva.³⁸ Iako amateri, diletanti su bili vrsni glazbenici i vješti izvođači, poznavatelji široke kulture te time nositelji glazbenoga života u Zadru.³⁹ Prema *Glasniku dalmatinskom* iz 1856., diletanti su »verli viežatelji u pjevanju i glasbi«. ⁴⁰ Redovito su bili dijelom kazališnoga orkestra, a organizirali su i vlastite koncerte.⁴¹ Među najpoznatijim i dugogodišnjim diletantima bile su pjevačice Carlotta Bianchi, Adela Stermić (rođ. Putti), te pjevači Riccardo Fabbrovich, Miho Milković, Šime Strmić, Antonio Gosetti i Giovanni Pini. Diletanti Filharmonije odazivali su se pozovima za sudjelovanjem na

³⁶ Olimpia Pavan bila je renomirana zadarska pjevačica – solistica u Filharmoniji od 1861. do 1871.

³⁷ Najistaknutiji glazbenik u poznatoj zadarskoj obitelji Zink – Giuseppe Zink ostvario je karijeru kao dirigent, skladatelj i violinist.

³⁸ Krajem prve godine djelovanja (1859) Filharmonija je brojala sveukupno 317 članova, od čega su njih 77 bili diletanti čemu je zasigurno pogodovala politika društva koja je obiteljima slabijega imovinskog stanja omogućavala pohađanje glazbene poduke. Vidi *Relazione...*, 1859, 7. Izvještaj o radu društva za godinu 1859, objavio je i list *La Voce Dalmatica*, I/9, 28. 7. 1860.

³⁹ U 18. st. diletantizam je svojevrsni populistički pokret koji je u najvećoj mjeri zahvatio građanski stalež, a pod tim pojmom redovitije su se spominjali pjevači i instrumentalisti. Može se pretpostaviti da su se diletanti razlikovali od 'običnih' glazbenika po vrsnoći i kompleksnosti svojega glazbenog obrazovanja. Miljenko GRGIĆ: *Glazbena kultura u splitskoj katedrali 1750.-1940.*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 1997, 50-51. U Zadru još od početka 19. stoljeća susrećemo pojam *dilettante*, a sredinom 19. st. pojam diletant ustalio se u svakodnevnom govoru, ali je izgubio prijašnji smisao. Pod tim pojmom smatrali su se osobe koje su se bavile glazbom prvenstveno iz ljubavi. Crkveni glazbenici imali su polu-profesionalni status te su stjecali manje prilode od pjevanja i sviranja, zbog čega ih nisu smatrali diletantima. Usp. i: Katica BURIĆ ČENAN: Svjetovna glazba u drugoj polovici 19. stoljeća, emisija u seriji *Acta musicologica*, (ur. T. Čunko), Zagreb: HRT – III. program (emitirano 31. 5. 2015.)

⁴⁰ *Glasnik dalmatinski*, VIII/66-67, 19. 8. 1856, br. 66-67.

⁴¹ O tomu svjedoči podatak iz 1804., kada je postojalo svojevrsno 'Glazbeno društvo', a činili su ga glazbenici diletanti koji su se dva puta na tjedan okupljali u svojim domovima. Njihovi koncerti nisu bili javni, ali postoji podatak da su 1806. napravili javni koncert na *Piazza dei Signori* (današnjem Narodnom trgu). Među poznatim diletantima bili su Antonio Strmić (otac Nikole Strmića) koji je u svom domu organizirao izvedbe komorne glazbe, a u kojima je i sam sudjelovao, te poznati dirigent Alessandro Dionisi koji je 1840-ih, također u svojoj kući, često organizirao komorne koncerte okupljajući samo one najbolje među glazbenicima diletantima. Vidi: K. BURIĆ: *Glazbeni život Zadra...*, 88-89.

TABLICA 2. Popis glazbenika diletanata od 1859. do 1863. prema godišnjim izvještajima Društva⁴²

DILETANTI	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.
pjevačice	Bianchi Carlota Parisini Margherita Roich Anna da Spalato Rossi-Lana Barberina De Stermich Adelaide	Bianchi Carlota Descovich Marianna Rossi-Lana Barberina	Bianchi Carlotta Rossi Lana Barberina	Bianchi Carlotta De Stermich Adelaide	Bianchi Carlotta De Opara Carolina De Stermich Adela
pjevači	Fabbrovich Riccardo Giorgio Milchovich dr. Michele De Stermich dr. Simeone	Albanese Luciano Cioja Giovanni Battista Daucha Giuseppe Fabbrovich Riccardo Gosetti Antonio Medici de Cosimo Milchovich dr. Michele Nejebse Rodolfo Pini Giovanni De Stermich dr. Sim. Zarboni Carlo	Albanese Luciano Cerone dr. Carlo Cioja Giovanni Battista Daucha Giuseppe Fabbrovich Ricc. G. Gosetti Antonio Milchovich dr. M. Pini Giovanni De Stermich dr. S. Zarboni Carlo	Bertolini Alberto Cioja Giovanni Battista Fabbrovich Riccardo G. Gosetti Antonio De Medici Cosimo Milcovich Dr Michele Nejebse Radolfo Pini Giovanni De Stermich dr Simenone Vicentini Giuseppe Gosetti Antonio Zerboni Carlo	Cioja Costan Attilio Fabbrovich Gosetti De Medici Mazzoleni G. Milchovich Nejebse De Stermich Simone Vicentini Giuseppe Gosetti Antonio

⁴² *Relazione...*, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863.

Sl. 3. Dr. Šime (Simeone) Strmić⁴³

koncertima i u organizaciji drugih zadarskih društava poput Hrvatske čitaonice, Sokola i Zoranića. Također, mnogi od njih redovito su sudjelovali u crkvenim svetkovinama, a zadarska ih je publika te kritika veličala svakom prilikom.

U tekstu koji slijedi progovorit će se o najpoznatijim zadarskim amaterskim pjevačima i pjevačicama.

Jedan od zasigurno najangažiranijih zadarskih pjevača bio je dr. Šime Strmić (Simeone de Stermich, 1825-1893), stariji brat vrsnoga zadarskog skladatelja i violinista Nikole Strmića.⁴⁴ O značaju Šime Strmića u društvenom životu Zadra svjedoče napisi u zadarskom *Narodnom listu* nakon njegove smrti:

»čovjek slobodoumnih načela, plemenitih osjećaja... odan hrvatskoj misli, do najzadnjeg časa pokazao se dosljedan svome načelu i sveder iskreno ćutio za svoj hrvatski narod.«⁴⁵

⁴³ G. SABALICH: *Cronistoria aneddótica*, 293.

⁴⁴ Treći brat Nikole Strmića bio je Francesco Strmić, suprug pjevačice Adele Strmić rođ. Putti.

⁴⁵ *Narodni list*, XXXII/3, 11. 1. 1893. O njemu je i Giuseppe Sabalich napisao kratak biografski prikaz. Vidi: G. SABALICH: *Cronistoria aneddótica*, 293.

Šime je kao i njegov otac završio studij političkih znanosti u Padovi 1849, a u literaturi se spominje kao veleposjednik, pravnik i općinski vijećnik te član uprave Društva uzajamne pomoći.⁴⁶ Bio je aktivan u politici pa je 1870. prilikom zadarskih općinskih izbora na prvome mjestu izabranih narodnjaka, kandidata trećega reda. Također, Šime je uz dr. Josipa Paštrovića⁴⁷ i dr. bio na popisu stalnih gostiju Narodne čitaonice.⁴⁸ U gradskom glazbenom životu sudjelovao je kao organizator djelujući u upravi Filharmonijskog društva⁴⁹ te u kazalištu Teatro Nuovo. U upravu Filharmonije došao je 1863. na dužnost drugoga prokuratora, naslijedivši istaknutoga zadarskog tenora Giovannija Pinija. Također, djelovao je i kao amaterski pjevač bariton, a smatrali su ga jednim od najistaknutijih pjevača u Zadru. O Šimi Strmiću kao vršnom baritonu pišu mnogi ugledni Zadrani. Tako Giuseppe Sabalich piše: »una delle più geniali notabilità fra i dilettanti di canto che Zara abbia posseduto«,⁵⁰ a zadarski glazbeni kritičar Giuseppe Salghetti-Drioli: »... baritono potente, preciso, sempre sicuro e della voce e dell'intonazione«. ⁵¹ Već 1849. i 1850. sudjelovao je u nastupima zadarskih glazbenih amatera u okviru Narodne straže,⁵² ali i kao pjevač *dillettante* kazališnoga zbora u starom kazalištu Nobile Teatro. I ranije, od 1846, nerijetko je s kolegama A. Fabriom, C. Zarbonijem, B. Vidovichem, a pod vodstvom staroga Giovannija Cigale, pjevao u katedralnom zboru (*cappella musicale del Duomo*).⁵³ Izgradnjom novoga kazališta Šime je nastavio s pjevačkim kazališnim angažmanima,⁵⁴ a među njegovim istaknutijim solističkim ulogama spominju se izvedba u Rossinijevom *Stabat Mater* 1860, Verdijevoj *Traviati* 1865,⁵⁵ solistička izvedba na koncertu u Teatro Nuovo povodom 25. godišnjice vjenčanja cara i carice 1879. gdje je dobio izvrsne kritike.⁵⁶ Šime Strmić umro je 1893. nakon duge i teške bolesti.

Jednako tako cijenjenu i dugogodišnju pjevačku karijeru imao je **Miho Milković** (Michele Milcovich, Kotor 1823. – Zadar 1878),⁵⁷ ugledni liječnik u Zadru, kasnije i ravnatelj Primaljske škole te pokrajinski referent za zdravstvo Dalmacije.⁵⁸

⁴⁶ Vidi: J. BEZIĆ: Nosioci..., 302.

⁴⁷ Član redakcije zadarskoga lista *Il Nazionale* 1860-ih.

⁴⁸ J. BEZIĆ: Nosioci..., 202.

⁴⁹ *Relazione...*, 1863, 4-5.

⁵⁰ »Jedan od najsajnijih amaterskih pjevača koje je Zadar imao« (prijevod: K. Burić Čenan), u: G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 302. Vidi: J. BEZIĆ: Nosioci..., 302.

⁵¹ »... snažan, precizan bariton, uvijek siguran u glasu i intonaciji« (prijevod: K. Burić Čenan), u: *Osservatore Dalmato*, 25. 7. 1859, br. 153.

⁵² *Osservatore Dalmato*, 49, 26. 3. 1850.

⁵³ Šime se spominje kao član katedralne kapele 1851. i 1855.

⁵⁴ Vidi HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina, kutija 50.

⁵⁵ Filharmonijsko društvo izvelo je *Traviatu* samostalnim snagama, nepotpunu, ali s 19 prizora. Vidi: J. BEZIĆ, 302, prema G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 286-287.

⁵⁶ *Narodni list*, XVIII/33, 26. 4. 1879.

⁵⁷ Otac Matteo Milcovich i majka Giulia Burovich. Vidi G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 243.

⁵⁸ J. BEZIĆ, Nosioci..., 299. Vidi i G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 243-244 te Miloš ŠKARIĆ: *Zadarski liječnici, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, II (1955), 156.

Slika 4. Dr. Miho (Michelle) Milchovich⁵⁹

Već za vrijeme studija u Italiji Milković se posvetio pjevanju. Po dolasku u Zadar nastavio je s pjevanjem, a zadarska ga je publika punih dvadeset godina (1857-1878) slušala na mnogim filharmonijskim koncertima, uvažavajući njegov istaknuti bariton i bas.⁶⁰ Milković se kao pjevač pojavljuje pred Zadranima s prvim koncertima Filharmonije. Tako, uz Adelu Strmić, Annu Macclesani, Antonija Ravasija, Nikolu Strmića i druge *fillarmonici cittadini*, pjeva na akademiji u korist dalmatinskih invalida 1857. godine.⁶¹ Na prvom službenom koncertu Filharmonije prvoga siječnja 1959, Milković će s Adelom Strmić otpjevati popularni duet iz Donizettijeva *Elisira*.⁶² Gotovo na svakom koncertu Filharmonije pjeva barem jednu solističku točku, kao npr. na koncertu u prosincu 1860, kada je uz pratnju filharmonijskoga zbora pjevao ulomak »Deh Signore a questi affliti« iz opere *Gli ultimi giorni di Sulì* G. B. Ferrarija⁶³ ili u listopadu 1862, kada je pjevao ariju »Alla pace degli eletti« iz opere *Il giuramento* S. Mercadantea.⁶⁴ Nerijetko je s kolegom Šimom Strmićem pjevao popularne operne duete, tako npr. na koncertu u kolovozu 1861.

⁵⁹ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 243.

⁶⁰ J. BEZIĆ: *Nosioci...*, 299-300.

⁶¹ Oglas o prvom Filharmonijskom koncertu u korist dalmatinskih invalida iz 1857. godine. HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina, kutija 28, br. 48.

⁶² G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 243.

⁶³ *La Voce Dalmatica*, II/1, 5. 1. 1861.

⁶⁴ *La Voce Dalmatica*, III/41, 4. 10. 1862.

duet »Un segreto d'importanza« iz opere *La cenerentola* G. Rossinija,⁶⁵ ili u listopadu iste godine duet »Che l'antipatica vostra figura« iz opere *Chiara di Rosenberg* L. Riccija.⁶⁶ Najistaknutije izvedbe Milković je ostvario u zapamćenim koncertima Filharmonije kada su izveli Rossinijev *Stabat Mater* (1860) i Haydnov *Sedam Spasi-teljevih riječi na križu* 1868. godine. O Milkovićevom glasu kritika je u više navrata pisala pohvale. Tako npr. Sabalich o njemu piše: »una voce potente di baritono«,⁶⁷ te »uomo giovale e intelligentissimo, una delle piu spiccate notabilita musicali nel nostro paese, sostegno validissimo di tutti i concerti pubblici e privati che la Filarmonica oferse.«⁶⁸ Violinist Giovanni Bersa piše da je: »bella e robusta voce«,⁶⁹ a glazbeni kritičar G. Salghetti-Driolli: »con la sua voce agile e pastosa... ispirato e profondamente commoso dalla musica.«⁷⁰ Od sredine 1860-ih godina, Milković se sve rjeđe navodi u novinama kao solist, a čini se da je posljednji koncert na kojemu je sudjelovao bio u prosincu 1875. godine.⁷¹ Osim kao aktivni pjevač, Milković je od samih početaka djelovao i kao član uprave Filharmonijskoga društva (prokurator)⁷² te član odbora Matice dalmatinske. Pretpostavlja se da je uz dr. M. Klaića, I. Danila, J. Sundečića i dr. J. Antoniettija upravo Milković jedan od najzaslužnijih za odabir programa na velikom koncertu povodom tisućgodišnjice slaven-skih apostola Ćirila i Metoda.⁷³ Naime, na programu su uz djela opernih velikana bila i ona Livadića, Lisinskog i Lžičara, a izvođači su redom bili članovi Filharmonije: A. Quien, J. Dauka, A. Gosetti, Dr. M. Milković, R. Nejebse i A. Ravasio. Miho Milković zasigurno je bio ugledni član zadarskoga društva, a osim svojom liječničkom profesijom i velikom ulogom u djelovanju zadarske Filharmonije ostao je zapamćen i kao što slijedi: »Učilac neumorni rodnoga jezika bješe on dika rodoljub-nog kola.«⁷⁴ Prema Sabalichu, Milković je umro 12. rujna 1878. godine.

Jedan od dugogodišnjih pjevača bio je i bariton **Riccardo Fabbrovich** koji je prvu poduku iz pjevanja dobio od Giovannija Cigale, dugogodišnjeg glazbenika u zadarskoj katedrali, ali i kazalištu Nobile Teatro. Fabbrovich se, čini se, usavršavao u pjevanju i u Padovi, a neko je vrijeme djelovao i u Dubrovniku u sklopu kazališ-

⁶⁵ *La Voce Dalmatica*, II/1, 5. 1. 1861.

⁶⁶ *La Voce Dalmatica*, II/4, 26. 1. 1861.

⁶⁷ »Snažan baritonski glas« (prijevod: K. Burić Čenan), u: G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 243.

⁶⁸ »Dobar i inteligentan čovjek, jedan od najistaknutijih glazbenika u našoj zemlji, vrlo vrijedna podrška svim javnim i privatnim koncertima u organizaciji Filharmonije« (prijevod: K. Burić Čenan), u: G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 243.

⁶⁹ »Lijep i snažan glas« (prijevod: K. Burić Čenan), u: *Osservatore Dalmato*, 55, 4. 4. 1860.

⁷⁰ »S njegovim okretnim i glatkim glasom ... nadahnut i duboko dirnut glazbom« (prijevod: K. Burić Čenan), u: *Osservatore Dalmato*, 153, 25. 7. 1859.

⁷¹ *Narodni list*, XV/1, 1. 1. 1876.

⁷² Upravu Filharmonijskoga društva činili su direktor i dva prokuratora.

⁷³ *Narodni list*, II/13, 14. 2. 1863. (hrvatski prilog).

⁷⁴ Osmrtnica. HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina / 'Stampata'.

nog zbora Teatro Bondo.⁷⁵ U zadarskoj Filharmoniji djelovao je od samoga osnutka pa se već u prvim godišnjim izvještajima spominje kao jedan od solista. Na vokalnoinstrumentalnoj akademiji posvećenoj ratnim invalidima 1859. Fabbrovich se pojavljuje nekoliko puta i to u duetima s iskusnim zadarskim pjevačicama Adelom Strmić i Carlotom Bianchi te pjevačem Mihom Milkovićem.⁷⁶ Nakon 1863, lokalne novine ne spominju nastupe Fabbrovicha pa se može pretpostaviti da je tada napustio Zadar i preselio se u Dubrovnik. Umro je 1890. godine.

Slika 5. Dr. Riccardo Fabbrovich⁷⁷

Antonio Gosetti (?-1908) zasigurno je bio jedan od značajnijih stalnih pjevača Filharmonijskoga društva.⁷⁸ Kao i Fabbrovich, i on je prvu glazbenu poduku dobio od staroga crkvenog i kazališnog zborovođe Giovannija Cigale, a zatim je studirao glazbu u Padovi. Nije sigurno je li Gosetti završio glazbeni studij, ali po povratku iz Italije nastavio je s pjevačkom podukom kod Ravasija s kojim je i prijateljevao te mnogo puta surađivao. Iako diletant, Gosetti je kao tenor obilježio početke djelovanja Društva, a njegovu važnost i ugled potvrđuje koncert iz prosinca 1897, orga-

⁷⁵ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 262.

⁷⁶ HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina, kutija 30.

⁷⁷ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 262.

⁷⁸ Njegov otac, Lorenzo, (r. u Zadru 1834) u Padovi je studirao matematiku i bio je arhitekt u Splitu i Trstu.

niziran upravo u njegovu čast.⁷⁹ Prema izvorima, Gosetti se kao značajniji pjevač pojavio prvi put na koncertu u rujnu 1863,⁸⁰ kada je uz Šimu Strmića, Carlottu Bianchi i Rodolfa Nejbseja pjevao završni zbor Perijeve opere *Vittor Pisani*,⁸¹ a na Novogodišnjem koncertu iste godine *Il Nazionale* ističe Gosettija kao glavnu zvijezdu koncerta.⁸² Više od dvadeset godina Gosetti je pjevao na svakom koncertu Filharmonije i to ponekad duete, tercete, a najčešće solo brojeve. Sabalich piše o njemu da je djelovao četvrt stoljeća te da je: »genialissima figura del nostro piccolo orizzonte musicale cittadino«.⁸³

Slika 6. Antonio Gosetti⁸⁴

Generaciju stariji od Milkovića, Strmića i Fabbrovicha bio je **Giovanni Pini** (Drniš, 1823. – Zadar 1895), otac dvojice renomiranih pjevača Antonija i Gaetana Pini-Corsija. Inače financijski tajnik, bio je ugledni pjevač, tenor koji je u mladosti imao pjevačku karijeru u Italiji (Padova).⁸⁵ Zasigurno jedan od Pinijevih značajni-

⁷⁹ HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata, kutija 51/148.

⁸⁰ *Narodni list*, XX/3, 12. 1. 1881.

⁸¹ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 280.

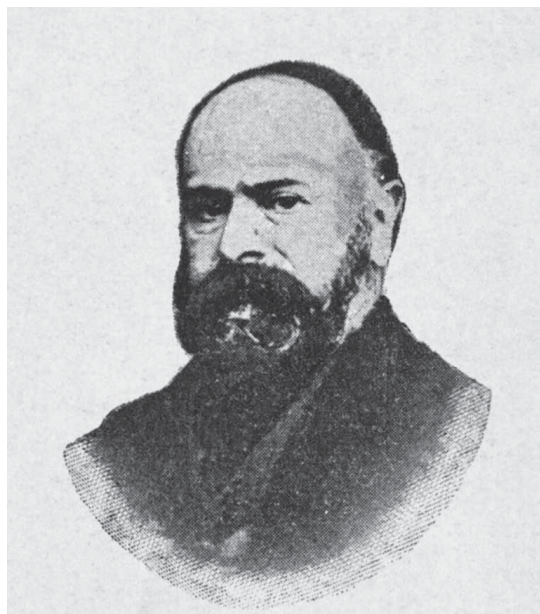
⁸² *Il Nazionale*, III/2, 6. 1. 1864.

⁸³ »Gorljivi/genijalni lik našega malog gradskog horizonta« (prijevod: K. Burić Čenan), u: G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 280.

⁸⁴ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 290.

⁸⁵ Godine 1846. spominju ga lokalne talijanske novine *Caffe Pedrocchi*. Vidi G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 261 i 180. Budućim istraživanjima u Padovi nastojat će se otkriti još informacija o djelovanju ovoga glazbenika.

jih nastupa onaj je s mlađim, ali iskusnim kolegama i članovima Filharmonijskog društva (Milković, Fabbrovich, Gosetti, Strmić i dr.) kada su izveli Rossinijev *Stabat Mater*. Tom je prilikom glazbenik i glazbeni kritičar Giovanni Bersa o Pinijevu glasu i izvedbi napisao: »La cui simpatico e purissima voce si presto e meraviglia all'interpretazione di questo genere di musica...«.⁸⁶ Čini se da je svoje posljednje solističke nastupe ostvario u prosincu 1861, s obzirom na to da ga lokalna periodika više ne spominje, a na dužnosti drugog prokuratora u upravi Filharmonijskoga društva ostao je do 1863. godine.

Slika 7. Giovanni Pini

Na tablici koja slijedi nalazi se popis pjevača – solista u Filharmonijskom društvu od 1857. do 1914. (redom javljanja).⁸⁷

TABLICA 3: Popis pjevača (solista) u Zadarskoj filharmoniji

od 1857. do 1875.	Strmić Šime
od 1857. do 1875.	Milković Miho
1861., 1862., 1863.	Nejebse Rodolfo, bariton
1860., 1862., 1863.	Fabbrovich Riccardo
1862.	Zanchi Rocco, bariton

⁸⁶ »Sladak i vrlo čist glas pa i čudesan u tumačenju ove vrste glazbe...« (prijevod: K. Burić Čenan). Autor članka: Giovanni Bersa, u: *Osservatore Dalmato*, 55, 4. 4. 1860.

⁸⁷ Za pojedine pjevače nije sigurno koji su bili glas.

od 1863. do 1897.	Gosseti Antonio
1865., 1871.	Latzberger G.
1871.	Tremoti S.
Od 1870. do 1895.	Pini Antonio.
od 1875.	Tremoli Federico
od 1877.	Cambj Nobile S., bariton
1877., 1885., 1890., 1899.	Dušić (Dussich) Petar
1881.	Kouff A.
1881., 1888.	Gaetano Pini
od 1881.	Simonelli A., bariton
od 1890.	Bucchi, bariton
1896.	Venturini A.
1896.	Favi G.
1896.	Zoli M.
1897., 1898., 1899., 1900.	Bugatto Dr Nillo, bas i mandolinist
1898., 1899., 1900., 1915.	Bilixg (Billich) Giovanni, bariton
1898., 1899.	Gazzari R., bas
1899.	Frauwalner ? F.
1899.	Höbert S. de
1899.	Panek
1899., 1900.	Bressan Luigi, tenor i mandolinist
1899., 1900.	Milchovich C.
1900.	Alesani, G., tenor diletante
1900.	Kurzrock
1907., 1908.	Beghini L. pripravnik
1907., 1908.	Billich S. pripravnik
1912., 1914.	Nardelli P., Prof., bariton
1914.	Mazzi G. A.

Među pjevačicama ističe se nekoliko imena. Zasižno jedna od najpoznatijih zadarskih pjevačica bila je **Adela (Adelaide) Strmić rođ. Putti**. Iako diletantica, svojim je dugogodišnjim glazbenim angažmanima obilježila sredinu i drugu polovinu 19. stoljeća. Adela Putti već je u mladosti prepoznata kao vrsna pjevačica jer je 1850. nalazimo među dugogodišnjim solisticama kazališnoga zbora u kazalištu Nobile Teatro. Uz kolegice Elenu Brazzanovich, Amaliu Colautti, Fanny Reiner, Carolinu Sernütz i Ceciliju Vitaliani, pjevala je na dvije vokalnoinstrumentalne akademije već 1850. godine.⁸⁸ Prema Sabalichu, Adela je bila supruga Francesca Strmića (di Valcrociata),⁸⁹ trećeg Antonijeva sina, a sudeći prema Sabalichevim riječima kojima opisuje Adelu kao visokoobrazovanu, nježnu i ugodnu osobu, pra-

⁸⁸ *Osservatore Dalmato*, 49, 26. 3. 1850, 4.

⁸⁹ Brat Nikole i Šime Strmića. Francesco je Strmić, prema Sabalichu, bio »agente consolare del re d'Italia«. Vidi: G. SABALICH: *Cronistoria aneddotta*, 289.

vu aristokratkinju, moglo bi se pretpostaviti da ju je i osobno poznao. Ne zna se točan datum Adelina rođenja kao ni smrti, ali se može pretpostaviti da se udala 1850-ih, jer je na koncertu u studenome 1857. lokalne novine oslovljavaju kao Adelaide Strmić.⁹⁰ Na tom je koncertu, organiziranom povodom dalmatinskih invalida, Adela istaknuta uz pjevače Michelea dr. Milkovicha (Mihu Milkovića) i Annu Maclesani te glazbenike tzv. *fillarmonici cittadini*, kao što su Antonio Ravasio, Dalmazio Nasso, Riccardo Fabrovich, Giovanni Pini, Nicolo Stermich. O Adelinu pjevanju zadarski kritičar G. Salghetti-Driolli piše:

»La signora Adele de Stermich valentissima al solito. La scatra Adina, l'appassionata Elaisa e l'ingenua Estella furono interpretate con tutta quella grazia e maestria di cui da lungo tempo la conosciamo capace.«⁹¹

Nakon toga Adelino se ime više ne nalazi na popisu pjevača bilo u kazalištu bilo u Filharmoniji sve do 1876, kada je na koncertu u kazalištu pjevala romancu »Non ti scordar di me« autora V. Robaudija. To je očito bio posljednji Adelin nastup.

Slika 8. Adela (Adelaide) Strmić rođ. Putti⁹²

⁹⁰ HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina, kutija 28, br. 48.

⁹¹ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 44. »Gospođa Adele de Stermich je uvijek izvrsna«. Ulogu »... Adine, strastvenu Elaise i nametljivu Estelle ona tumači gracioznošću i majstorstvom, sposobnošću koju već dugo poznajemo«. Autor kritike: G. Salghetti-Driolli (prijevod: K. Burić Čenan), u: *Osservatore Dalmato*, 153, 25. 7. 1859.

⁹² G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 289.

Uz Adelu Strmić, jedna od najznačajnijih zadrarskih pjevačica svakako je bila **Carlotta Bianchi**. Lokalne novine prvi put je spominju 1860, kada na koncertu Filharmonije kao mlada glazbena pripravnica pjeva duet »Tutte le feste al tempio« iz opere *Rigoletto* G. Verdija uz Šimu Strmića. Carlotta se ističe gotovo na svakom sljedećem koncertu Filharmonije, a već na Novogodišnjem koncertu 1861. solistica je s arijom »Una voce al cor d'intorno« iz opere *Gemma di Vergy* G. Donizzettija.⁹³ Zasigurno jedan od najznačajnijih nastupa solistička je dionica u operi *Traviata* G. Verdija koju je Zadarska Filharmonija samostalno izvela u starom kazalištu i to u dva navrata, u siječnju i veljači 1865.⁹⁴ O tada, Carlotta Bianchi nastupat će redovito kao solistica, ali i u duetima i tercetima na gotovo svakom koncertu. Od 1875. godine, lokalne ju novine navode kao *signora* Carlotta Defranceschi-Bianchi. Očito je da su se zbog bračnih (i najvjerojatnije roditeljskih) obveza njezini nastupi prorijedili. Njezin posljednji koncert s Filharmonijom najvjerojatnije je bio 1881, kada su na velikom koncertu kojim se obilježavao početak nove godine pjevali brojni stariji i mlađi glazbenici, profesionalci, diletanti i pripravnici. Tom je prilikom Carlotta pjevala s poznatim zadrarskim tenorom Antonijom Gosettijem i to duet iz opere *Papà Martin* A. Cagnonija.

Slika 9. Carlotta Bianchi⁹⁵

⁹³ *La Voce Dalmatica*, II/1, 5. 1. 1861.

⁹⁴ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 287.

⁹⁵ *Ibid.*

Anna Quien mlada je pjevačica koja je svoj prvi nastup najvjerojatnije imala na novogodišnjem koncertu (akademiji) u prosincu 1861, kada je u duetu s iskusnim baritonom Šimom Strmićem otpjevala jednu barkarolu. Lokalne ju novine po prvi puta spominju godinu dana kasnije i to kao novu solisticu Društva. Nije sasvim sigurno je li Anna bila sopran ili kontraalt. Naime, novine ju na nekim mjestima spominju kao sopranisticu, a Sabalich o njoj piše kao o kontraaltu.⁹⁶ Pjevala je kao solistica punih petnaest godina (do 1877), a jedan od njezinih najvažnijih nastupa zasigurno je onaj kada je Filharmonijsko društvo samostalno izvelo Verdijevu *Traviatu*. Nije sigurno koju je solističku ulogu Anna pjevala, ali kako su održane dvije izvedbe (31. 1. 1864. i 2. 2. 1865), čini se da je u prvoj izvedbi glavnu ulogu pjevala Carlotta Bianchi, a u drugoj ipak Anna Quien.⁹⁷ Nakon 1877. Annino se ime više ne spominje u glazbenim novinskim osvrtima što ne znači da je potpuno napustila pjevanje. Može se samo pretpostaviti da Anna više nije bila jedna od solistica Filharmonijskoga društva.

Slika 10. Anna Quien⁹⁸

⁹⁶ *Ibid.*, 290.

⁹⁷ *Ibid.*, 282 i 287.

⁹⁸ *Ibid.*, 290.

Na tablici koja slijedi nalazi se popis pjevačica – solistica u Filharmonijskom društvu od 1857. do 1914. (redom javljanja):⁹⁹

TABLICA 4. Popis pjevačica (solistica) u Filharmonijskom društvu

od 1857.	Maclesani Anna
1860., 1861.	Franceschi Filomena de
1857. do 1876.	Stermich Adelina de
1860. do 1881.	Bianchi Carlotta
1861., 1862.	Nicolich Paolina
1862.,1865., 1871.	Pavan Olimpia
1862.,1864.,1865.,1875.,1876.,1877.	Quien Anna
1871., 1875.	Fisser Giovannina ‘signorina’
1871.,1876.	Stefani Elvira
1876.	Grusovin A. ‘signorina’
1878.	Toth Orsolina, sopran
1881.	Schreiber L.
1881.	Vojnović, C. co., sopran
1898.	Marcomini Elisa, gđica
1898.	Schubert Jenny, gđica
1899.	Benevenia Ada
1899.	Kurzrock Irma
1899.	Berettini Irma
1899.	Sticker, F.
1899.	Talpo Maria
1899.	Rovaro-Brizzi Irlanda
1899.	Majorkovitz Berta, sopran
1900.	Bugatto A.,sopran, gdja
1915.	Machiedo G., gdja
	Letiss Baronessa
1915.	Mazzocco M., gđica
1915 .	Nikolić Kaer M., gdja
1915.	Tripalo B., gdjica

Profesionalci – proslavljeni zadarski pjevači

Iako profesionalnih pjevača u sklopu Filharmonije gotovo da nije bilo, može se reći da su poneki, poput Gosettija, Milkovića i Strmića, gotovo imali status profesionalaca. Ipak, dvojica glazbenika koje je iznjedrila Zadarska filharmonija ostvarili su zavidne karijere te su bili prepoznati u europskim elitnim glazbenim krugovima kao vrsni operni pjevači. Radi se o braći Antoniju i Gaetanu Pini-Corsi, sinovima poznatoga pjevača i upravitelja Zadarske filharmonije, Giovannija Pini-

⁹⁹ Za pojedine pjevačice do sada se nije uspjelo rekonstruirati koji su glas pjevale.

ja. Osim njih, spomenut ćemo i Rocca Zanghija, koji je bio generaciju stariji, a koji je također imao zanimljivu svjetsku karijeru.

Antonio Pini-Corsi (Zadar, 1858. – Milano, 1918)¹⁰⁰ jedan je od rijetkih zadarskih glazbenih profesionalaca. Ovaj zadarski bariton kao operni pjevač stekao je ugled u Italiji, a zatim i na svjetskim pozornicama. Sudjelovao je u mnogim opernim premijerama, a među njegovim najznačajnijim ostvarenjima su uloge Verdijeva Forda (*Falstaff*) i Puccinijeva Schaunarda (*La bohème*). Pini-Corsi spada u prvu generaciju glazbenika koji su napravili audiosnimke,¹⁰¹ a također ga se smatra jednim od najboljih *buffo* pjevača svih vremena.¹⁰² Karijeru je započeo početkom 1870-ih kao mladi pripravnik u Filharmonijskom društvu, a zatim u kazališnom zboru.¹⁰³ U literaturi se navodi da je Antonio završio studij pjevanja u Milanu, međutim, do sada ta informacija nije potvrđena.¹⁰⁴

Ipak, možemo pretpostaviti da je studirao u inozemstvu jer se na koncertima u Zadru redovito pojavljuje krajem prosinca i početkom siječnja kada su očito bili studijski praznici. Tako u prosincu 1875. kao mladi sedamnaestogodišnjak nastupa s ostalim pripravnicima Filharmonije te pjeva solističku dionicu romance »Povera Tilde« iz opere *Contessa d'Amalfi* E. Petrelle.¹⁰⁵ I sljedeće godine pojavljuje se na redovitom koncertu Filharmonije kojim se slavi stara godina. Tom je prilikom Antonio pjevao romancu iz Donizettijeve opere *Don Sebastiano*.¹⁰⁶ Samo nekoliko dana kasnije, u siječnju 1877. Filharmonija je priredila novi koncert, a Antonio se pojavljuje u čak trima glazbenim brojevima. S diletanticom G. Fisser pjevao je duet iz opere *Martha* von Flotowa, uz diletanticu Carlu Defranceschi-Bianchi i Antonija Gosettija te uz zbor pripravnika pjeva Finale iz Verdijeve opere *Traviata*, te još jedan duet iz opere *Educante di Sorrento* E. Usiglija s mladom diletanticom Annom Quien.¹⁰⁷ Čini se da je svoj inozemni operni *début* imao 1878. u Cremoni pjevajući Dandinija u Rossinijevoj *La Cenerentola*.¹⁰⁸ Sljedećih petnaest godina gostovao je diljem Italije, a specijalizirao se ponajprije za komične opere Rossinija i Donizettija.

¹⁰⁰ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 312-315. Vidi i: Elizabeth FORBES: Pini-Corsi, Antonio, *NgroveD*, sv. XIX², 754. Vidi i: https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Pini-Corsi (5. 4. 2018).

¹⁰¹ Antonio Pini Corsi – *La forza del destino*. »Poffare il mondo« (<https://www.youtube.com/watch?v=WSCw4bUpeKg>). Sačuvani su brojni tonski zapisi njegova glasa koje je ostvario ranih godina 20. stoljeća za HMV Pathé i Columbia, Milano. Osobito valja istaknuti da ga nalazimo u izdanju *Symposiuma* kao Figara u duetu s Almavivom na CD-u znamenitog Fernanda de Lucie (1861-1925).

¹⁰² Usp. https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Pini-Corsi. Prema: Michael SCOTT: *The Record of Singing*, Duckworth, London 1977; John WARRACK – Ewan WEST: *The Oxford Dictionary of Opera*, Oxford University Press, Oxford 1992.

¹⁰³ Vidi: *La Voce Dalmatica*, II/1, 5. 1. 1861. i G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 253.

¹⁰⁴ Autorica ovoga teksta posjetila je milanski glazbeni konzervatorij 'Giuseppe Verdi', te je u alumnijima konzervatorija pretražila desetak studijskih godišta. Nikakav podatak o Antoniju ni Gaetanu nije pronašla.

¹⁰⁵ *Narodni list*, XV/1, 1. 1. 1876.

¹⁰⁶ *Narodni list*, XV/98, 9. 12. 1876.

¹⁰⁷ *Narodni list*, XV/3, 10. 1. 1877.

¹⁰⁸ E. FORBES: Pini-Corsi, 754.

Slika 11. Antonio Pini-Corsi¹⁰⁹

Do 1890-ih Antonio se često vraćao u Zadar. Na zadarskom koncertu u srpnju 1888. nastupao je uz svojega brata tenora Gaetana i kolegu Petra Strmića. Među opernim ulorcima Verdijeva *Othella* i Wagnerova *Lohengrina* mladi su glazbeni profesionalci izveli i djela F. Chopina, A. Rubinsteina te J. Raffa, a o njihovu nastupu lokalna periodika piše:

»Na ovoj zabavi imali smo dva nova lica, dva majstora u glazbi diplomiranog u Bečkom konservatorijumu gospodina Petra Strmića i Antonia Pini-a poznatog umjetnika koji je već na stotine lovor-vienacâ primio, pjevajuć po talijanskim kazalištima...«¹¹⁰

Svoj prvi nastup u milanskoj Scali Antonio je ostvario u siječnju 1893. kao Rigoletto uz renomiranu Nellie Melbu. Svojim je vokalnim i scenskim umijećem tada toliko očarao samoga G. Verdija da mu je ovaj povjerio ulogu Forda u *Falstaffu*. Pjevao je *Falstaffa* na premijeri 9. veljače 1893, ali i u Genovi, Rimu, Veneciji, Bresciji

¹⁰⁹ Vidi: <https://www.discogs.com/artist/3309786-Antonio-Pini-Corsi>.

¹¹⁰ *Narodni list*, XXVII/61, 4. 8. 1888. Autor kritike potpisan je kao C. Delektem. Možda slučajno, autor kritike nije napomenuo da je i Antonio Pini diplomirao na pjevačkom konzervatoriju u Milanu. Nadalje, autor je izostavio spomenuti i Antonijeva brata Gaetana, također vrsnog i tada već renomiranog opernog pjevača.

te u londonskom Covent Gardenu (1894).¹¹¹ U Metropolitanu (New York) debitirao je 1899. s Mozartovim Masettom (*Don Giovanni*), a između 1909. i 1914. godine tamo je pjevao mnoge karakterne uloge. Među posebnim su dostignućima sudjelovanja u premijernim izvedbama Puccinijeve *La fanciulla del West* (*The Girl of the West*, 1910), kada je pod ravnanjem slavnoga A. Toscaninija te uz pjevačku zvijezdu Enrica Carusa pjevao ulogu rudara Happyja; u Humperdinckovoj operi *Königsinder* pjevao je ulogu Innkeepera (1910).¹¹² U Metropolitanu je ostvario tri-deset uloga i 280 nastupa. Nisu sve bile velike, a među njima su i Schaunard (*La bohème*), Alfio (*Cavalleria rusticana*), Silvio (*Pagliacci*), Leporello i Masetto (*Don Giovanni*), Don Pasquale, Dulcamara (*L'elisir d'amore*), Ford (*Falstaff*) i glavni lik Barnaba u komičnoj operi *Kapelnik* (*Le maître de chapelle*) talijanskog skladatelja Ferdinanda Paëra (1771-1839).¹¹³ Nakon što je stekao ugled u inozemstvu te bio redoviti pjevač milanske Scale i dalje se vraćao u rodni Zadar te nastupao na koncertima. Tako npr. 1895, kada je pjevao na redovitom filharmonijskom koncertu povodom proslave Stare godine, autor kritičkoga članka navodi da je Antonio »... na povratku iz Londona gdje se je odlikovao.«¹¹⁴ I nakon četrdeset godina karijere glas mu je ostao netaknut i pokretan »zahvaljujući ponajprije oštroomnoj inteligenciji kojom su se odlikovali svi njegovi nastupi.«¹¹⁵

U Državnom arhivu u Zadru čuva se jedno djelo koje se pripisuje Antoniju Pini-Corsiju, a radi se o stornelu »Tu non mi vuoi piu ben« (Ne voliš me više), koju je snimio i E. Caruso.¹¹⁶ Skladba je napisana za bariton i klavir.¹¹⁷

I Antonijev brat, **Gaetano Pini** (Zadar, 1863-?) bio je vrstan pjevač, tenor. Karijeru u inozemstvu započeo je relativno rano. Već 1881. debitirao je u Epoliju kao Ernesto u *Don Pasqualeu*, a te iste godine po prvi se puta predstavio i lokalnoj zadarskoj publici na koncertu Filharmonije kada su se uz nekoliko profesionalaca predstavili mnogi glazbeni pripravnici društva.¹¹⁸ Već 1885. pjevao je Manrica u *Trubaduru* u manjem kazalištu u Genovi te ponovno 1889. i 1894. u Teatru Quirino u Rimu.¹¹⁹

¹¹¹ U Covent Gardenu pjevao je dva desetljeća, a glas mu je zabilježen u ulozi Bartola na izdanju Pearl, *Covent Garden on Record: A History*, Volume 1 1870-1904. (<http://opera.hr/index.php?p=article&id=8>). Cijela kronologija Antonijevih nastupa kao i popis audiosnimki nalazi se na mrežnoj stranici: <http://www.lavoceantica.it/Baritono/Pini%20Corsi%20Antonio.htm> (3. 4. 2018).

¹¹² E. FORBES: Pini-Corsi, 754.

¹¹³ Marija BARBIERI: Antonio Pini-Corsi i Gaetano Pini-Corsi (<http://opera.hr/index.php?p=article&id=8>).

¹¹⁴ *Narodni list*, XXXIV/74, 14. 9. 1995.

¹¹⁵ Nije sigurno na temelju kojih izvora autorica Barbieri daje ovu informaciju (vidi: M. BARBIERI: Antonio Pini-Corsi i Gaetano Pini-Corsi).

¹¹⁶ Enrico Caruso, »Tu non mi vuoi piu bene« (<https://www.youtube.com/watch?v=NmQjITvQhmo>, 3. 4. 2018.).

¹¹⁷ Sadrži samo četiri strane, odnosno 67 taktova. HR-DAZD-379, Muzikalije, kut. 69, IV/495. Rukopisna partitura. Na naslovnici plavom pastelom piše: »Tu non mi vuoi piu ben« / *Stornello / musica del celebre baritono / cav. Antonio Pini-Corsi*.

¹¹⁸ *Narodni list*, XX/3, 12. 1. 1881; autor članka potpisan inicijalima: D. U.

¹¹⁹ Godine 1886. nastupio je u Teatro Comunale u Cataniji kao Elvino u Bellinijevoj *Mjesečarki*, a 1892. pjevao je Ernanijsa u Sesto Fiorentino. Vidi: M. BARBIERI: Antonio Pini-Corsi i Gaetano Pini-Corsi.

Slika 12. Gaetano Pini-Corsi¹²⁰

Njegova značajnija ostvarenja bila su pod Toscaninijevim ravnanjem kada je pjevao Davida u *Majstorima pjevačima* na otvorenju sezone 1898/1899.¹²¹ te Dr. Caiusa u *Falstaffu*. I sljedećih godina pjevao je na važnim izvedbama: prvoj izvedbi *Siegfrieda* na otvaranju sezone 1899/1900. u milanskoj Scali, a pod ravnanjem Artura Toscaninija te (ulogu Goro) na praiizvedbi *Madama Butterfly* 1904.¹²² Upravo uloga Mimea (*Siegfried*) postala je njegova najvažnija uloga. Pjevao ju je u Teatru Regio u Torinu pod Toscaninijevim ravnanjem (1907) te u Teatru Comunale u Bologni (1905). U nekoliko opera nastupao je sa svojim bratom Antonijom, npr. 1905, kada je u *Figarovu piru* pjevao Basilija, a Antonio ulogu Bartola, ili 1906. kada je Gaetano u *Falstaffu* pjevao Dr. Caiusa, a Antonio Forda.¹²³ Njegov zadnji zabilježeni angažman bio je 1932. u Teatru Politeama kada je pjevao Spolettu u *Tosci*. Nakon toga gubi se njegov trag. Baš kao i brat Antonio, i Gaetano je napravio audiosnimke

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Davida je pjevao i 1908. u Torinu pod ravnanjem Tullija Serafina i 1909. u Teatru San Carlo u Napulju.

¹²² Abdulah SEFEROVIĆ: Potraga za građanskim identitetom. *Urbis Theatralis* (http://zadaretro.info/identitet/urbis_theatralis/urbis_theatralis.htm, 3. 4. 2018).

¹²³ Među ostalim Gaetanovim opernim ostvarenjima navodimo: pjevao je Vaška na prvoj talijanskoj izvedbi Smetanine *Prodane nevjeste* 1905. u Teatro Lirico u Milanu. Nastupao je 1912. u Teatro Colón u Buenos Airesu, 1914. u Bostonu, 1917. u Teatro Real u Madridu. Kao Mime u Wagnerovu *Siegfriedu* vratio se 1916. u Teatro Carlo Felice u Genovi, 1919. u Teatro Regio u Torinu, 1920. u Teatro Verdi u Trstu, 1923. u Teatro Massimo u Palermu, 1925. ponovno u Teatro Regio u Torinu i 1927. u Teatro Comunale u Modeni. Vidi M. BARBIERI: Antonio Pini-Corsi i Gaetano Pini-Corsi. Cijela kronologija Gaetanovih nastupa kao i popis diskografije nalazi se na mrežnoj stranici talijanskog kolekcionara Roberta Marcoccija (<http://www.lavoceantica.it/Tenore/Pini%20Corsi%20Gaetano.htm>, 3. 4. 2018).

svojih nastupa. Jedna je od značajnijih prva audiosnimka Leoncavallovog *Pagliaccija*, nastala 1907. za izdavačku kuću Gramophone, u kojoj Gaetano pjeva Beppea s ansamblom Scale te pod ravnanjem Carla Sabajna.¹²⁴

Iako nije bio stalni član zadarske Filharmonije, poznati zadarski pjevač sa svjetskom karijerom, bariton **Rocco Zanghi**, nastupao je kao njihov gost na koncertu 1862, na kojemu je pjevao i ugledni tenor Mazzoleni. Tom je prilikom Zanghi pjevao recitativ i cavatinu iz Donizettijeve opere *Lucrezia Borgia* i duet iz Verdijeva *Trubadura* s Carlottom Bianchi. Još kao mladić Zanghi je učio pjevanje prvo kod G. Cigale, a zatim kod A. Ravasija. Očito ohrabren podrškom uglednoga kritičara Salghetti-Driollija, otišao je u Ameriku i tamo stekao slavu. O svjetskim uspjesima Zanghija saznajemo iz korespondencije Salghetti-Driollija i njegova prijatelja skladatelja L. Riccija koji je za njega imao samo riječi hvale.¹²⁵ Zanghi je i prije osnutka Filharmonije djelovao u Zadru, pa ga lokalne novine spominju već 1840-ih i 1850-ih, a nakon toga pretpostavlja se da djeluje uglavnom u inozemstvu.¹²⁶

Slika 13. Rocco Zanghi¹²⁷

¹²⁴ Gaetano Pini-Corsi: R. Leoncavallo: *I pagliacci* («O Colombina»), <https://www.youtube.com/watch?v=GcKJJQh5Ca8> (3. 4. 2018).

¹²⁵ O korespondenciji Riccija i Salghetti-Driollija piše G. Sabalich. Do danas još uvijek nije poznato gdje se ta korespondencija nalazi. Vidi G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 269.

¹²⁶ *La Voce Dalmatica*, III/22, 30. 7. 1862.

¹²⁷ G. SABALICH: *Cronistoria aneddotica*, 269.

Zaključak

Zadar je već krajem 18. stoljeća dobio svoje prvo operno kazalište Nobile Teatro pa je publika kroz komorne i većinom privatne koncerte, muziciranje unutar crkvenih zidina te repertoara Gradske i Vojne glazbe, napokon imala priliku čuti i veća glazbena europska ostvarenja. Osnivanje Zadarske filharmonije s organiziranim glazbenom podukom i cjelokupnom organizacijom poslovanja te redovitim koncertima zasigurno je pokrenulo val stvaranja novih glazbenih snaga u gradu. Osim djelovanja u zboru i orkestru Filharmonije, glazbenici ovoga Društva redovito su nastupali i u okviru drugih društava, kao i u katedrali te kazalištima. S jačanjem glazbenih snaga mijenjao se repertoar pa su Zadrani vrlo brzo imali prilike čuti i djela iz komornoga repertoara ranijih razdoblja, ali i djela suvremenih romantičara. Mnogobrojnost glazbenih priredbi, o čemu svjedoči brojna periodika (osvrta i kritike) te sačuvani koncertni plakati i programi, govori o intenzivnom, kvalitetnom i zanimljivom glazbenom životu Zadra, a imena koja se desetljećima redovito spominju, bilo da se radi o mladima (pripravnici), diletantima ili profesionalcima, zadužuju nás, istraživače glazbene prošlosti, da ih sačuvamo od zaborava i damo im pravo mjesto u lokalnoj i nacionalnoj glazbenoj historiografiji.¹²⁸

U dosadašnjoj historiografiji nekoliko je muzikologa pisalo o zadarskim glazbenicima u drugoj polovini 19. stoljeća, iako je fokus ipak bio na instrumentalistima ili skladateljima. Osim, dakle, autora Bezića, Blažekovića i Stipčevića, o zadarskim glazbenicima ponajviše progovaraju autori kritičkih članaka ili napisa u periodici toga vremena. Mnoge informacije o filharmoničarima doznajemo i iz monografije G. Sabalicha o djelovanju kazališta Nobile Teatro. Iako se čini da o glazbenicima Filharmonije imamo dosta informacija, činjenica je da o samom Društvu, pa tako i glazbenicima unutar njega (pjevačima i instrumentalistima), do sada nije napisana ni jedna monografija. Također, u lokalnoj društvenokulturnoj javnosti do danas nisu poznata imena zadarskih glazbenika, a ne postoje ni spomen-obilježja kojima bi se uputilo na vrijedne ličnosti iz glazbene prošlosti Zadra.¹²⁹

U ovome radu govorilo se o vokalnim snagama Filharmonijskoga društva u Zadru. Iako su glazbenici većinom bili amateri (diletanti), svojim cjeloživotnim glazbenim iskustvom oni su neposredno preuzimali status profesionalaca. Nekočina, poput Šime Strmića, Mihe Milkovića, Antonija Gosettija, Adele Strmić i dr., uživala je ugled dugogodišnjih glazbenih 'zvijezda'. Gotovo da nije bilo glazbene manifestacije unutar katedrale, kazališta, Čitaonice i drugih koncertnih prostora u

¹²⁸ U svrhu promocije glazbene zadarske prošlosti, kao i nekadašnjega kulturnog identiteta, autorica ovoga teksta priredila je, u organizaciji Državnoga arhiva u Zadru, izložbu pod nazivom *Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću*. Izložba je trajala od prosinca 2017. do veljače 2018. a prikazivala se u prostorijama obnovljene zadarske Kneževe palače. U listopadu 2018. izložba je prikazana u zagrebačkom muzeju Mimara.

¹²⁹ Jedna sporedna i slijepa ulica u Zadru, u četvrti izvan centra ('Petrići'), nosi ime Nikole Strmića.

kojima oni nisu sudjelovali. Lokalna ih kritika hvali, a zadarski glazbeni kroničar G. Sabalich spominje gotovo svakom prilikom. Brojnost vokalista amatera, ali i mladih pripravnika unutar glazbene škole Filharmonije, kao i značaj koji je glazba uživala u ovome gradu, zasigurno su pridonijeli stvaranju uvjeta u kojima će se pojaviti i veliki talenti – glazbeni profesionalci braća Antonio i Gaetano Pini-Corsi. Dakle, dugogodišnje ulaganje u glazbenu infrastrukturu grada, a koje je podrazumijevalo osnivanje glazbenih društava, glazbenih škola, dovođenje glazbenih profesionalaca, redovito organiziranje koncerata, jačanje repertoara itd., ali i generacijsko prenošenje glazbene kulture,¹³⁰ neminovno je okidač u pojavi velikih glazbenih imena. Međutim, sukladno težnjama tzv. ‘mikrohistorije’, osim istraživanja i promoviranja tih velikana, potrebno je istražiti i istaknuti doprinos svakoga člana u jednom glazbenom, odnosno društvenom kontekstu bez obzira na njegovu nacionalnu ili bilo koju drugu pripadnost.¹³¹ Mladi pripravnici u koje je Filharmonija ulagala kroz nekoliko godina ili desetljeća postat će punopravnim članovima Društva, a neki od njih, poput braće Pini-Corsi, nastavit će karijeru u ‘velikom’ svijetu. Zanimljivo je da su se oni, baš kao i Petar Strmić, redovito (najvjerojatnije za studentskih praznika) vraćali u rodni grad te kao proslavljeni glazbenici nastupali uz Filharmoniju. Pjevači Filharmonije (solisti ili članovi zbora), baš kao uostalom i instrumentalisti, zasigurno su odigrali veliku ulogu u promicanju glazbene umjetnosti u gradu Zadru. Glazba nije bila rezervirana samo za elitne građanske krugove. U glazbena društva mogli su se upisati građani svih društvenih klasa, a nerijetko se siromašnim građanima ‘oprašala’ članarina. Glazba se konzumirala ne samo u koncertnim prostorima nego i u privatnim kućama, na trgovima, perivojima, zadarskoj rivi i Kalelargi. Sveprisutnost glazbe, investiranje u kvalitetni repertoar i poduku mladih ne potvrđuju samo visoko značenje glazbe u zajednici nego i ono što muzikologinja Tia de Nora, govoreći o interakciji između osobe,

¹³⁰ U obitelji Strmić zasigurno se mnogo muziciralo. Antonio Stermich, otac Nikole i Šime Strmića, bio je glazbeni amater i jedan od osnivača zadarske Filharmonije. Autor je i nekoliko skladbi. Također, jedan od trojice Nikolinih sinova, Petar Strmić, ostvarit će zavidnu međunarodnu dirigentsku karijeru. I otac pjevača Antonija i Gaetana, Giuseppe Pini, bio je ugledni zadarski amaterski pjevač.

¹³¹ M. Gross piše o odnosu pojedinačnog i općeg, jedinstvenog događanja/osobe i društvenih procesa. Kao odgovor na zasićenost tumačenjima društvenih procesa, prije dvadeset godina pojavila se heterogena struja u povijesnim istraživanjima koja je svoju pažnju usmjerila na ono što su opći procesi previđali: maloga čovjeka. Vidi: Mirjana GROSS: Mikrohistorija, dopuna ili suprotnost makrohistorije? *Ottum: časopis za povijest svakodnevice*, 1 (1994) 2, 18-35. Promjene u predmetu, metodologiji i interpretaciji istraživanja najavljivale su se prije petnaestak godina na polju različitih znanstvenih disciplina kojima je predmet istraživanja glazbena prošlost. Promjenu paradigme u navedenim znanstvenim disciplinama na izvrstan su način već 2002. godine najavili znanstvenici okupljeni oko projekta ‘Glazbena i kulturna istraživanja glazbi’ kojim su ponovno preispitali predmete i domete muzikologije, ali i sociologije glazbe, historiografije, kulturnih studija. Promjena paradigme, osim uvođenja tzv. ‘kulturnog pitanja’, predstavljala je i ‘napad’ na povijesne kanone, npr. povijest ‘velikih’ skladatelja, transcendentne estetike, zatim na kritiku pozitivizma, historiografskih i analitičkih metoda, etnocentrizma i drugih ideoloških interpretacija (vidi Martin CLAYTON – Trevor HERBERT – Richard MIDDLETON (ur.): *The Cultural Study of Music: A Critical Introduction*, London: Routledge, 2002).

glazbe i konteksta, navodi sljedećim riječima: »... glazba koja predstavlja izvor za zadovoljenje osobnih potreba u svakodnevnom životu ljudi.«¹³²

Saznanja o svim akterima ovoga Društva, kao i ona o repertoaru, produkciji te kontekstu unutar kojeg je djelovalo, autorica ovoga rada nastojat će objediniti unutar opsežne monografije o djelovanju i značaju zadarskoga Filharmonijskoga društva.

IZVORI:

Arhivsko gradivo:

HR-DAZD-359, Obiteljski fond: Obitelj Lantana, 1260–1918, 68 kutija

HR-DAZD-497, Obiteljski fond: Obitelj Petricioli, 1637–1963, 4 knjige, 31 kutija

HR-DAZD-479, Zbirka rukopisa, 16–20. st.

HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina / Stampata, 1488–2005., 100 kutija

HR-DAZD-543, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Društva u Dalmaciji, 1833–1918, 2 knjige, 8 kutija

HR-DAZD-379, Muzikalije, 19–20. st., 79 kutija

HR-DAZD-Miscellanea XCV *Relazione della Direzione della Società Filarmonica di Zara...* 1859, 1860, 1861, 1862, 1863.

HR-DAZD-479, Zbirka rukopisa, 72/1-2. *Società Filarmonica: Straordinari: 1859, 1894*, 2 sveska.

HR-DAZD-385, Zbirka fotografija,

Znanstvena knjižnica Zadar: Rukopisi 163943 Misc 1104/I-1

Periodika:

Osservatore Dalmato, od 1850. do 1860.

Narodni list, od 1862. do 1893.

La Voce Dalmatica, od 1860. do 1862.

Glasnik dalmatinski, 1856.

Smotra dalmatinska, 1896.

LITERATURA:

BARBIERI, Maria: Antonio Pini-Corsi i Gaetano Pini-Corsi, <http://opera.hr/index.php?p=article&id=8>

BELIĆ, Rudi: Glazba u Dalmaciji od apsolutizma amo, *Pjevački vjesnik*, VIII (1912) 42.

BELIĆ, Rudi: Književnost i umjetnost u Dalmaciji zadnjih pedeset godina, *Jubilarni broj Narodnog lista*, (Zadar, 1912) 92.

¹³² Tia DE NORA: *Music in Everyday Life*, Cambridge: Cambridge University press, 2000, 153.

- BEZIĆ Jerko: Nosioi zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 8, (1961), 29-308.
- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko: Izvještaj o sređivanju zbirke muzikalija katedrale sv. Stošije u Zadru, *Arti musices*, 15 (1984) 2, 171-188.
- BRALIĆ, Ante: Zadarski fin-de siècle – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, 39 (2007) 3, 515-849. (<https://hrcaak.srce.hr/19065>)
- BURIĆ, Katica: *Glazbeni život Zadra u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010.
- BURIĆ ČENAN, Katica: *Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvoga svjetskog rata*, doktorska disertacija, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016.
- BURIĆ ČENAN, Katica: Svjetovna glazba u drugoj polovici 19. stoljeća, emisija u okviru serije *Acta musicologica*, (ur. T. Čunko), III. program HRT-a. Radijska emisija emitirana 31. 5. 2015.
- CLAYTON, Martin – HERBERT, Trevor – MIDDLETON, Richard (ur.): *The Cultural Study of Music: A Critical Introduction*, London: Routledge, 2002.
- DE NORA, Tia: *Music in Everyday Life*, Cambridge: Cambridge University press, 2000.
- FORBES, Elisabeth: Pini-Corsi, Antonio, *NGroveD²*, XIX, 754.
- GORTAN-CARLIN, Ivana-Paula: Glazbenici u Puli na prijelazu 19. i 20. stoljeća, *Arti musices*, 32 (2001) 1, 77-88.
- GRABOVAC, Julije: Narodne čitaonice, u: Jakša Ravlić (ur.): *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1969, 202.
- GRABOVAC, Julije: Zadar u vrijeme druge austrijske uprave, u: Jakša Ravlić (ur.): *Zbornik Zadar*, knj. II, Matica hrvatska, Zagreb 1964, 207-248.
- GRAOVAC, Vera: Populacijski razvoj Zadra, *Geoadria*, 9 (2004) 1, 51-72.
- GROSS, Mirjana: Mikrohistorija, dopuna ili suprotnost makrohistorije? *Otium: časopis za povijest svakodnevice*, 1 (1994) 2, 18-35.
- GRGIĆ, Miljenko: *Glazbena kultura u splitskoj katedrali 1750.-1940.*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 1997.
- MAŠTROVIĆ, Vjekoslav: Hrvatska društva u Zadru (1848-1920), u: Jakša Ravlić (ur.): *Zbornik Zadar*, knj. II., Zadar: Matica Hrvatska, 1964, 471-486.
- RUCK, Lovorka: Glazbeni život u Rijeci, *Arti musices*, 35 (2004) 2, 179-205.
- SABALICH, Giuseppe: *Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara (1781-1881)*, Rijeka – Zadar, 1904-1922.
- SEFEROVIĆ, Abdulah: Potraga za građanskim identitetom, *Urbis Theatralis*, http://zadaretro.info/identitet/urbis_theatralis/urbis_theatralis.htm
- STIPČEVIĆ, Ennio: Giuseppe Sabalich i njegova »Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara (1781-1881)«, u: Branko Hećimović (ur.): *Krležini dani u Osijeku 2003.*, *Hrvatska dramska književnost i kazalište u svjetlu estetskih i povijesnih mjerila*, Zagreb – Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 2004, 194-198.
- STIPČEVIĆ, Ennio: Glazbeni život Zadra od 1860. do 1818., *Zadarska revija*, XXXIV (1985) 1, 78-87.

STIPČEVIĆ, Ennio: Izvještaj o sređivanju i katalogiziranju muzikalija Historijskog arhiva u Zadru, *Arti musices*, 17 (1986) 1, 101-135.

ŠKARICA, Miloš: Zadarski liječnici, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, II (1955), 156.

VIDIĆ, Ana: *Glazbeni život Zadra 1860. do 1918.*, diplomski rad, Zagreb: Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu, 2006.

INTERNETSKI IZVORI (izbor, lipanj 2018):

Caruso, Enrico: »Tu non mi vuoi piu bene«, <https://www.youtube.com/watch?v=NmQjITvQhmo>

Pini Corsi, Antonio: https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Pini-Corsi, prema: SCOTT, Michael: *The Record of Singing*, London; Duckworth, 1977; WARRACK, John, and Ewan WEST: *The Oxford Dictionary of Opera*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

Pini-Corsi, Antonio: Verdi: *La forza del destino* (»Poffare il mondo«), <https://www.youtube.com/watch?v=WSCw4bUpeKg>

Pini-Corsi, Gaetano: Leoncavallo: *I pagliacci* (»O Colombina«), <https://www.youtube.com/watch?v=GcKJJQh5Ca8>

Leoncavallo, Ruggiero: *Pagliacci* by Antonio Paoli (tenor), Ernesto Badini (baritone), Francesco Cigada (baritone), Gaetano Pini-Corsi (tenor), Josefina Huguet (soprano), La Scala Theater Orchestra & Chorus (choir, chorus). La Scala Theater Orchestra & Chorus, Carlo Sabajno (conductor), Gramophon, 1907. (reizdanje 1996.), CD <http://www.alibris.com/Leoncavallo-Pagliacci-Antonio-Paoli-tenor/music/700068487>

Pini-Corsi, Antonio: <https://www.discogs.com/artist/3309786-Antonio-Pini-Corsi>

Pini-Corsi, Antonio: <http://www.lavoceantica.it/Baritono/Pini%20Corsi%20Antonio.htm>

Pini-Corsi, Gaetano: <http://www.lavoceantica.it/Tenore/Pini%20Corsi%20Gaetano.htm>

*Summary*MALE AND FEMALE SINGERS WITHIN THE ZADAR PHILHARMONIC ORCHESTRA – A SURVEY CONTRIBUTION ON ZADAR'S MUSICAL PAST IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY¹³³

The period of the second half of the 19th century in Zadar, when one looks at both the number of musicians and the dynamics of overall musical events, could be called the 'golden' age of Zadar's musical past. Within the framework of not one but two opera theaters (*Nobile teatro, Teatro Verdi*), numerous musical societies, the cathedral and other churches in Zadar, there existed a very burly and varied musical life. Musicians – domestic and foreign, professionals and amateurs, regardless of political, economic and other social connotations, cooperated daily and created a cultural atmosphere worthy of the great European centers. This work, thus, aims to present a single section from Zadar's rich past, which until the 1880s was still unencumbered by political ideologies in cultural circles. The work is about Zadar's musicians, primarily female and male singers of the first and largest musical society, the Zadar Philharmonic Orchestra. Apart from historiographical literature, this research is based on a variety of archival documents such as opera and concert posters and programs, numerous periodicals, photographs, small prints (contracts, statutes, reports, concerts and other tickets) etc. Hence, the purpose of this work is to, in accordance with postmodernist persuasions, also talk about the 'small' artists, i.e. all those who have contributed to the creation of the overall musical life of a community.

¹³³ The article was created from the chapter of the PhD thesis entitled *Documental Approach and Information Processing of the Music Life of the City of Zadar from 1860 to the First World War*. The dissertation was defended in November 2016, under the mentorship of prof. dr. sc. Tatjana Aparac-Jelušić, and with the commentary by prof. dr. sc. Ennio Stipčević, of the doctoral studies of *Society of Knowledge and Information Transfer* at the University of Zadar.